

Robežpārkāpēji – realitāte, mīts vai metafora?

SOLVITA KRESE

Projekts “Robežpārkāpēji”, ko Laikmetīgās mākslas centrs aizsāka 2005. gada pavasarī ar izstādi “Robežpārkāpēji. 80. gadu māksla” ir bijis gan mēģinājums izcelt šo laiku no aizmirstības, gan pirmais apjomīgākais pētījums par to. Protams, skatiens ir koncentrēts nevis uz visu periodu, bet vienu tā segmentu – tā dēvēto “robežpārkāpēju” paaudzi. Minētais apzīmējums ir pašu laikabiedru dots: “jaunā māksla”, “latviešu avangards”, “robežpārkāpēji” – tā šīs novatoriskās mākslas parādības sauc laikabiedri.

20. gadsimta 80. gadi bija pretrunīgs pārmaiņu laiks, kad sabruka padomju impērija, tika pārrauta informācijas blokāde, atcelta cenzūra, un vismaz vizuālajā mākslā to var saukt par paradigmu maiņas jeb robežpārkāpēju laiku.

Robežas tika pārkāptas vairākos veidos. Pirmkārt, tie bija jauni formas meklējumi, kad mākslinieki sāka izmantot jaunus medijus un jaunas formu iespējas – supergrafikas, video, performances, instalācijas, kas noteiktajā kontekstā un laikā bija kas radikāli jauns. Otrkārt, robežu pārkāpšana iezīmējās arī saturā un vēstījumā, lietojot kodus un izmantojot dažādas mitoloģiskās un metaforiskās sistēmas. Mākslas darbā tika iekļauts vēstījums, kas noteiktā veidā komentēja sociāli politiskos apstākļus un kritizēja pastāvošo laiku. Treškārt, mākslinieki burtiski sāka pārkāpt robežas – izstādīties ārpus padomju impērijas. 80. gadu beigās notika pirmā vērienīgā Latvijas mākslas reprezentācija ārzemēs – izstāde “Rīga – latviešu avangards” Berlīnē, Kīlē un Brēmenē.

Daudz kas no novatoriskā mākslā iezīmējās jau 70. gados, bet 80. gados šīs izpausmes piedzīvoja masveida manifestāciju, eksplozīvu raksturu. Mākslinieki tiecās

iet ārpus tradicionālajām savas nozares robežām, tiešā veidā uzrunāt skatītājus. Tādas bija, piemēram, Mākslas dienu akcijas, kas aizsāka “tuneļa izstāžu” tradīciju, kad mākslinieki darbus izrādīja stacijas tunelī, veidoja performances un mēģināja komunicēt ar skatītāju daudz tiešākā veidā. Arī Miervalža Poļa Bronzas cilvēka gājiens pa Rīgas ielām, bronzas saulespuķu sēkliņu tirgošana pie Laimas pulksteņa kopā ar Vilni Zāberu. Arī grupas LPSR Z performances un akcijas, izstādes un sacerētie teksti.

Skatoties no robežpārkāpēju ietvara, var ieraudzīt dažādus mākslu mijiedarbības un sintēzes procesus. Vizuālā māksla ietekmējās un saplūda ar mūziku, publicistiku, arhitektūru, dizainu, piemēram, tāds starpdisciplinārs projekts bija žurnāls “Avots”, kas kalpoja kā platforma ne tikai literātiem, bet arī māksliniekiem. Grupas LPSR Z aktivitāšu vidū bija gan literāri teksti, gan performances, gan izstādes. Ievērojama bija mijiedarbība ar lietišķo mākslu, arī plakātu māksla tiecās pārkāpt savas nozares robežas un iziet ārpus tām. Spilgts piemērs ir Nebijušu sajūtu restaurācijas darbnīca (NSRD), kas veidoja performances, mūzikas ierakstus, darbojās kā literāru tekstu autori (par to var pārliecināties, lasot nesen iznākušo grāmatu “ZUN”, ko sarakstījuši NRD izveidotāji Juris Boiko un Hardijs Lediņš). Hardijs Lediņš vadīja diskotēkas, piedalījās transkontinentālā telefonkoncerta sarīkošanā. Arī *underground* mūzika šajā laikā mijiedarbojās ar vizuālo mākslu.

Hardijs Lediņš vienā no saviem programmātiskākajiem rakstiem, kur tiecās atspoguļot postmodernisma nosacījumus, raksta par laika garu un vietas atmosfēru: “Jaunas tehnoloģijas un jauni materiāli, masveida produkcija un masu kultūra, komunikācijas tīkli un izklaidēšanās industrija, dzīves temps un specializācija – to visu var apzīmēt ar tādu jēdzienu kā laika gars. Laika gars ir neizbēgams, no tā nevar izvairīties. [...] Tam pretstatā ir tradicionālās kultūras kods, kas līdzīgi sarunvalodai

mainās ļoti lēni un tam ir dziļas saknes cilvēku dzīvē. Attiecinot to uz pilsētām, ciešiem, mājām, kuras mēs apdzīvojam, varam runāt par šo teritoriju īpašo noskaņu jeb atmosfēru. Laika gars un vietas atmosfēra ir savstarpēji saistītas vienības. [...] To mijiedarbību varētu salīdzināt ar panorāmas potenciometra darbību. Griežot to vienā virzienā, laika gara īpatsvars pieaug un atmosfēras klātbūtne samazinās, griežot otrā virzienā, notiek pretējs process. [...] Sistēma "Laika gars – vietas atmosfēra" atrodas nepārtrauktas mainības stāvoklī."¹

Teiktais ļoti trāpīgi raksturo tā laika sajūtu un garu, kas ir būtisks radošā procesa dalībnieks: tālaika māksla rodas laika gara un vietas atmosfēras sadursmes jeb mijiedarbības rezultātā.

Kāds tad ir laika gars 80. gados? Lokālā kontekstā tās ir rindas pie veikaliem, panki, slepeni video seansi dzīvokļos, cenzūras atcelšana, joprojām samizdati, berztās džinsenes un ārzemju iepakojumu maisiņi. Tā ir Jura Podnieka filmas "Vai viegli būt jaunam?" paaudze, *perestroika*, Atmodas kustība.

Kā tas izskatās globālā kontekstā? Kā Latvijas māksla tur iederas pēc 50 gadu pārrāvuma, kad ir izrauta no loģiskās Rietumeiropas mākslas attīstības gaitas? Šobrīd Austrumeiropas kontekstā aktualizējas tēma par nepieciešamību "pārrakstīt" Austrumeiropas mākslas vēsturi, it kā ierādīt tai to vietu, kur tai pienākas būt. Domājot pa to, cik daudz mākslinieku darbos ir jūtama reference, atsauces vai komentāri par lokālo atmosfēru un globālo laika gara sajūtu, jāatgriežas pie NSRD aktivitātēm, kuri, darbojoties ļoti izolētā vidē, nemitīgi domāja ne tikai pa to, kas notiek pie mums, bet arī pasaulē. Piemēram, atsaucoties uz dažādām postmodernisma teorijām, citējot tā laika kultūras parādības, izmantojot metodes, kas bija raksturīgas *Fluxus* un situacionistiem, arī Maskavas konceptuālistu grupai "Колективное действие". Taču NSRD darbojās ļoti hermētiski un pašpietiekami

un paši to nesaуca par mākslu, bet attiecināja kā dzīves veida sastāvdaļu, un, atsaucoties uz Hardija teikto, paši apliecināja, ka ikviens ģeogrāfisks punkts spēj ģenerēt visu.

Konferences "Robežu pārkāpšana. Mākslu sintēze un paralēles" ietvaros mēs vēlējāmies ieraudzīt, kādas kopsakarības, mijiedarbība un sintēze pastāv starp dažādajām mākslas sfērām 80. gados. Varbūt no citu nozaru pārstāvju skatpunkta tas liekas savādāk, varbūt robežpārkāpēju fenomens ir tikai mīts?

Nobeigumā es vēlreiz gribu citēt Hardiju Lediņu, viņa sarunu ar Pēteri Bankovski, publicētu žurnālā "Kentaurs" 1992. gadā:

"Hardijs Lediņš – Jau vairākus gadus man ir interesējušas marginālās situācijas, kad parādība atrodas uz robežas starp kaut ko un kaut ko citu. Un šī robeža ne no vienas puses nav pārskatāma. [...]

Pēteris Bankovskis – Cilvēkā pie robežas plosās divas vēlēšanās – kļūt par robežpārkāpēju un par robežsargu...

10
Hardijs Lediņš – Es nevēlos kļūt nedz par robežsargu, nedz par robežas pārkāpēju. Bet es ļoti priecājos, ka ir gan vieni, gan otri... Un vēl muitnieki, kontrabandisti, vienkārši cilvēki, kuri meklē labāku dzīvi kaut kur citur; tur kontrolē no mākslīgiem pavadoņiem, tur izmanto dažādus līdzekļus: braucamlīdzekļus, šaujamlīdzekļus, dažādas mākslīgas, pat iluzoras būves. Precīza hronika par to, kas notiek uz robežas dotu daudz ticamāku, autentiskāku liecību par to, kas notiek lielajā zonā, vienalga kurā robežas pusē."²

¹ Hardijs Lediņš. Laika gars un vietas atmosfēra // Riga – Lettische Avantgarde. [Katalog]. – Berlin: Neue Gesellschaft für Bildende Kunst. 1988. S. 77.

² Pēteris Bankovskis, Hardijs Lediņš. Ne acīm redzams, ne acīmredzams // Kentaurs. 1992. Nr. 2. 108. lpp.